

Nagy Levente

KÁLVINISTA ÉS/VAGY KATOLIKUS UNIÓ

A reformáció helyzete az erdélyi románok közt
a 17. század végén*

A Magyar Királyság, valamint az Erdélyi Fejedelemség területén élő görög rítusú népek katolikus uniójára vonatkozó elképzelések Buda visszafoglalása után erősödtek fel újból. Ravasz Ferenc, a pécsi majd a nagybányai jezsuita rendház vezetője már 1687-ben megküldte Kollonichnak az unió kivitelezéséről összeállított tizenkét pontból, és az azokhoz fűzött kiegészítésekből álló tervezetét. Ravasz szerint csak az válhat a katolikus egyház tagjává, aki a püspök vagy annak megbízottja jelenlétében felelszük a tridenti zsinat által elfogadott hitvallásra (*professionem fidei secundum Concilii Tridentini*). Ezt nemcsak a papoknak, hanem a híveknek is meg kell tenniük, ráadásul ezt a szertartást minden évben meg kell ismételni. Ravasz ezek után részletesen kifejtette, hogy miképpen valósítható meg az unió az egyházi szertartások és a mindennapi egyházi gyakorlat terén: a szertartásban csak a római pápát említsék, a többi pátriárkát ne; azokon a településeken ahol az unitusoknak nincs temploma, ne is építhessenek, hanem járjanak a római katolikus templomba; a görög és latin szertartású hívek tartsák ugyanakkor az ünnepeiket; a görög rítusú papok által mondott Miatyánkot és keresztelési szöveget át kell írni, és az azokban található hibákat ki kell javítani stb.¹ Véghseő Tamás szerint Ravasz erőtejesen latinizálni szerette volna a görög rítust, amivel még a római rítusú paptársai se mindig értettek egyet. Nemcsak Lippay György érsek jelentette ki 1652. augusztus 22-én a már egyesült rutén papokhoz írt levelében, hogy a görög szertartásokon semmit sem kíván változtatni; hanem Hevenesi Gábor (Leopold Kollonich gyóntatója) sem fogadta el Ravasznak a görög szertartás átalakítására vonatkozó elképzeléseit.²

Így aztán nem vette figyelembe azokat Kollonich sem az *Einrichtung des Königreichs Hungarn* – vagy ahogyan a későbbi szakirodalomban elterjedt, *Einrichtungswerk* –

* A tanulmány az NKFIH (OTKA) 111 871. sz. pályázat támogatásával készült.

¹ Ravasz javaslatait kiadta *Nicolaus Nilles: Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani II. Oeniponte [Insbruck] 1885. 780–786.* Részletesen bemutatja és elemzi azokat *Véghseő Tamás: Jezsuiták és görög katolikusok Északkelet-Magyarországon a 17. század második felében.* In: *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából.* Szerk. Szabó Irén. Sárospatak 2014. 217–220.

² Lippay levelét lásd *Véghseő Tamás: „...mint igaz egyházi ember...”.* A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. Nyíregyháza 2011. 151. Hevenesi véleményét Ravasz tervezetéről lásd *Nilles, N.: Symbolae i. m. 786.*

című tervezet Ecclesiasticum fejezetében sem. Az 1688 júliusától 1689 novemberéig készült 500 kéziratoldali tervezet szerzőjeként Leopold Kollonich és Franz Joseph Krapff udvari haditanácsos neve szerepel. A szakirodalom mégis Kollonich nevéhez köti az *Einrichtungswerk* létrejöttét, mivel ő volt a projektum kidolgozásával megbízott bizottság vezetője.³ Kollonich horvát nemesi családból származott és kivételes karriert futott be a császári udvarban. Fialat korában máltai lovagként harcolt, 1659-ben I. Lipót titkos tanácsosa, 1666-tól nyitrai, 1685-től pedig győri püspök lett. 1672-től 1684-ig a Magyar Kamara, 1692-től pedig az Udvari Kamara elnöke, 1691-től kalocsai, majd 1695-től esztergomi érsek. Buda visszafoglalásának napján XI. Ince pápa bíborossá nevezte ki, és a következő évben megbízta a császár az *Einrichtungswerk* kidolgozására létrehozott bizottság irányításával.⁴ Az *Einrichtungswerk* az Ecclesiasticum című fejezetében a visszahódított (Neoacquistica) területeken rekatolizációt sürgetett ugyan, de elismertnek nyilvánította a lutheránus és református, megtűrtnek pedig a görögkeleti, az antitrinitárius és a zsidó egyházakat. A katolikus unióról a tervezetben nincs részletesen kidolgozott program, jóllehet a rutének – akiknek a papjai és püspökei „megértették, hogy az unió révén nemessé válhatnak és betagozódhatnak a papságba, és ennek következtében a világi hatalom és a parasztok terheitől mentesülhetnek”⁵ – egyesülését dicsérték az irat szerzői, és követendő példaként állították a többi görög rítusú magyarországi püspök elé is.

A fentieknek megfelelően az 1691. december 4-én, Erdély közjogi berendezkedésének és a Habsburg Monarchiába való integrálásának alapdokumentumaként kiadott Diploma Leopoldinum első pontja kimondta, hogy az erdélyi fejedelemségnek a recepta religiók rendszerére épülő vallási és egyházi ügyei változatlanok maradnak, és a jezsuitákat sem engedik be az országba. Később azonban egyre több engedményt kaptak a katolikusok: az 1693. április 9-én kiadott császári pótdiplomában az uralkodó megengedte, hogy a katolikusok egyházukat és vallásgyakorlatukat állandósíthassák, megnyitva egyúttal a jezsuiták törvényesítése felé is az utat. Az egy hónappal később kiadott úgynevezett Alvinczy-féle resolutio (1693. május 14.) már nemcsak a reformátusoknak, hanem a katolikusoknak is előnyt biztosított a guberniumi hivatalok betöltésében. 1696-ban Illyés András esztergomi kanonokot és szebeni prépostot

³ Az *Einrichtungswerk* modern kiadása: *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*. Hrsg. János Kalmár – János J. Varga. Stuttgart 2010. Lásd még *Varga J. János*: Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az *Einrichtungswerk*. Századok 125. (1991) 440–459.

⁴ Kollonich unióban játszott szerepéről lásd *László Szilas*: Kardinal Kollonitsch und die Kirchenunion der Rumänen Siebenbürgens. In: Leopold Graf Kollonitsch. Sonderausstellung im Maltesermuseum Mailberg. Bearb. v. Werner Lamm. (Schriftenreihe des Malteser Museums Mailberg. Band 6.) [Mailberg 1981.] 25–30. (Szilas László nehezen hozzáférhető tanulmányának beszerzéséért Toma Katalinnak tartozom köszönettel.); *Marton József*: Die Persönlichkeit von Leopold Kardinal Kollonich. In: Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom – Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei. Band II. Hrsg. Johann Marte et al. București 2015. 97–110.

⁵ *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* i. m. 107.

ugyan kinevezte erdélyi püspökké az uralkodó, de Illyés a főkörmányszék 1697. július 30-án kelt rendelete értelmében kénytelen volt elhagyni az országot.⁶

Az unióról folytatott tárgyalások során nemcsak Ravasz Ferenc említett tervezete hathatott bátorítólag a jezsuitákra, hanem az is, hogy a rutének unióját egyengető De Camillis püspök kérésére I. Lipót az 1692. augusztus 23-án kibocsátott kiváltságlevelében elrendelte, hogy a görög katolikus papokat is ugyanazok a jogok illetik meg, mint amilyeneket a törvények a latin szertartású klérusnak biztosítanak. Egyúttal felszólította a császár a földesurakat, hogy ne csorbítsák a görög katolikus papok jogait, és biztosítsanak az unitusoknak telkeket a templomok, parókiák, temetők és iskolák számára.⁷ Valószínűleg az unitusok kiváltságairól szóló ígérek és rendeletek bátorították arra a jezsuita Baranyi Pált is, hogy Erdélybe érkezése után Teofil vladika elé terjessze unió elképzeléseit.

Teofil vladika és a katolikus unió

Az 1697 februárjában Gyulafehérváron tartott zsinaton az erdélyi román eseperek elfogadták Teofil vladika vezetésével a katolikus uniót. Teofil még 1692. szeptember 18-án a havasalföldi Teodosie érsek szentelte vladikává. Miután Erdélybe visszatért, 1692. december 18-án Bánffy György kormányzó is megerősítette őt hivatalában, elfogadtatva vele a hagyományosan bevett kondíciókat, és egyúttal a kálvinista szuperintendens jurisdictiója alá helyezve őt.⁸ Az 1697. évi zsinatig Teofil vladika tevékenységéről nincsenek adataink. Tudjuk viszont azt, hogy a fent említett zsinaton részt vett Baranyi Pál (1657–1719, álneve: Bárány László) jezsuita is, akinek kulcsszerepe lehetett abban, hogy a zsinaton összegyűlt tizenkét román esperessel Teofil elfogadtatta az uniót.⁹

⁶ A Diploma Lepoldinum és a többi említett császári rendelet kiadását lásd *Szász Károly*: Sylloge tractatum. Claudiopoli 1833. 70–115. A kérdéstről lásd még *Molnár Antal*: Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Bp. 2008. 226–229.

⁷ A diploma kiadását lásd *Hodinka Antal*: A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára I. Ungvár 1911. 347. A kérdéstről lásd még *Véghseő Tamás*: „...mint igaz egyházi ember...” i. m. 137.

⁸ Bánffy Teofil vladikát megerősítő határozatát kiadta *Jakab Elek*: Adatok az erdélyi reformátusok egyházi történetéhez. Történeti Lapok 1. (1874) 27. sz. 442–444. Teofilról nincs komolyabb életrajzi összefoglaló, legutóbb életéről lásd *Jacob Márza*: Die Bischöfe Teofil und Atanasie. In: Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom – Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei I. Hrsg. Johann Marte et al. București 2010. 97–103.

⁹ Baranyi 1657. január 25-én született Jászberényben. 1674. október 27-én lépett be a jezsuita rendbe Trencsénben. Valamikor 1690 után érkezett Erdélybe. 1697-ig életéről csak a Nilles által közölt kalandregénybe illő adatok állnak rendelkezésre (Erdélyben a kálvinista főurak miatt folyamatosan életveszélyben volt, ezért álnéven és álruhában kellett járnia, éjszaka az erdőben „ellenséges indulatú eretnek nemesek és cselédjeik” támadták meg, akiket karddal kergetett el; szintén karddal a kezében harcolva mentett meg egyszer egy székely falut a portyázó tatároktól stb.). Baranyi Pálról nincs modern biográfia. Életének eseményeit Nicolaus Nilles alapján ismertetik a későbbi szerzők. Minderről lásd *Nilles, N.*: Symbolae i. m. 188–192.; *Némethy Lajos*: Baranyi Pál pesti plébános élete. Religio 46. (1887)

Jelen tanulmánynak nem célja a katolikus unió történetének részletes ismertetése, ezért csak jelzem, hogy további kutatások révén lehet majd eldönteni azt, hogy milyen szerepe volt Baranyi „titkos ügynöki” tevékenységének Teofil meggyőzésében, és milyen mértékben befolyásolták a román vladikát más tényezők is az unió elfogadásában. Bethlen Miklós ugyanis nem Baranyinak, hanem elsősorban Apor Istvánnak, és a szintén jezsuita Vízkeleti Csete Istvánnak¹⁰ tulajdonította Teofil rákényszerítését az unióra. Történt ugyanis, hogy Teofil szerződéssel megvásárolt Bethlentől ezer köből búzát. Bethlen el is kezdte szállíttatni a búzát a szebeni és gyulafehérvári raktárakba. A vladika 4000 forintos kötelezvényt adott Bethlennek a búza áráról. Az 1697. évi országgyűlésen azonban Bánffy György kormányzó megfenyegette Teofil, hogy ha nem vonja vissza a Bethlennek adott kötelezvényt és nem tőle vásárol a továbbiakban búzát, akkor „még magában a püspökségében is kárát látja”. Ezek után „odajött a püspök is [Bethlenhez] majd’ félholtan és reszketve kér, könyörög, adjam vissza a kötelezvényt, engedjem, hogy elálljon az egyezségtől, másképp jaj neki. Azt feleltem: az üzlet megtörtént, én ezt már nem tehetem, hanem várom tőle a pénzt, de azért nem kell ennyire félnie, elvégre jog és a körülmények javunkra szólnak. Reményvesztve megy el, megegyezik újra más 1000 köbölben a kormányzó úrral, Bethlen Gergellyel, Keresztesi Sámuellel, Pekri gróffal, személyének és püspökségének védelméért Apor gróf úrhoz és Vízkeleti Péterhez [minden bizonnyal a másoló elírása, a helyes alak: Vízkeleti páterhez] is folyamodik: innen ered az oláh pásztorok általa megígért szövetsége a katolikus urakkal, amit ugyan nem ért meg”.¹¹

Teofil nemcsak az erdélyi arisztokrácia üzleti tranzakcióiba bonyolódott bele, hanem a havasalföldi vajda, Constantin Brâncoveanu (ur. 1688–1714) titkárának, Dindár Lászlónak köszönhetően a román vajda és a havaselvi érsek előtt is egyre rosszabb hírbe keveredett. Dindár, aki erdélyi indigenátussal is bírt, 1690–1699 között rendszeresen járt Brassóba és Szebenbe tárgyalni a Guberniummal és Rabutin erdélyi főhadiparancsnokkal. Bethlen Miklós szerint azzal fenyegette Teofil, hogy „kivetteti a püspökségből részeskedése, néha betegségében való húsétele és az oláh

II. félév 35. sz. 273–277.; *Ladislaus Lukács S. I.*: *Catalogus generalis, seu nomenclator biograficus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1551–1773)*. Pars I. Romae 1987. 60.; *Marton József*: A gyulafehérvári vallási unió (1697–1701). Apor István és Baranyi Pál László szerepe az unió létrejöttében. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina* 48. (2003) 1. sz. 115–119. A Bárány László álnévről lásd *Némethy L.*: Baranyi Pál. i. m. 273.

¹⁰ Vízkeleti Csete István prédikációiról legutóbb lásd *Knapp Éva*: Ismeretlen irodalom- és nyelvemléleti munkák a 18. század első feléből (Csete István és Gyalogi János). *Irodalomtörténeti Közlemények* 106. (2002) 261–294.; *Gábor Csilla*: Változatok a sorsértelmezésre: Csete István prédikációi Mária országáról és annak történetéről. *Studia Litteraria* 45. (2007) 227–241.; *Bartók István*: Lojalitás vagy Habsburg-ellenesség? Kuruckodó jezsuiták a 18. században. In: Kuruc(kodó) irodalom. Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról. Szerk. Mercs István. Nyíregyháza 2013. 22–32.

¹¹ Bethlen Miklós gróf fáradozásai és gyötrelmei. Ford. Kulcsár Péter. In: Bethlen Miklós Levelei II. Összegyűjt., s. a. r. Jankovics József. Bp. 1987. 1210.

papoknak második házasság engedése miatt.¹² Bethlen beszámolóí alapján úgy tűnik tehát, hogy Teofil vladika nem belső meggyőződésből, hanem a hétköznapi szorult helyzetéből való kimenekülés reményével fordult Apor Istvánhoz és a kolozsvári kollégium jezsuita tanárához, Vízkeleti Csete Istvánhoz. Apor és Vízkeleti minden bizonnyal az unió elfogadását kérték Teofiltól a segítségért cserébe.

Azt nem tudjuk, hogy Baranyi mikor került kapcsolatba Teofillal, de az biztos, hogy a vladika által összehívott zsinaton 1697 telén részt vett. A zsinat első napján Teofil vladika nagyhatású szónoklatot tartott a magyar kálvinista fejedelmek és püspökök részéről az erdélyi románság irányába megnyilvánuló borzalmas elnyomásról. Teofil szerint a kálvinisták kidobálták a románok templomaiból az ikonokat; szerdán és pénteken (böjtnapokon) lelki üdvük megőrzése érdekében a román hívek kénytelenek voltak két fazékban főzni: az egyikben saját maguknak, a másikban pedig az esetlegesen ellenőrzésre érkező kálvinista vizitátornak; a kálvinista szuperintendens parancsára kénytelenek voltak elfogadni az eretnek tévelygésektől hemzseggő román könyveket (*recenset veneratissimos libros haerresi infectos, ab ipsis idioma te editos*). Majd egy igazi rémtörténettel (Apafi Száva vladikát arra akarta rávaszularávenni, hogy megkereszteljen egy kutyakölyköt) zárta beszédét, mely a későbbi görög katolikus román értelmiségiek tollán nagy karriert futott be.¹³ Az egészben az a furcsa, hogy ilyen mérvű panaszkodásnak semmi nyomát nem találni a fejedelmek idejéből. Vajon csak az addig elfojtott indulatok szabadultak fel spontán módon a román vladikából, vagy netán Baranyi sugallatára fogalmazódtak meg azok benne?¹⁴ Silviu Dragomir azt is felvetette, hogy a zsinat iratai hamisítványok.¹⁵ Az biztos, hogy a három ülés jegyzőkönyvét és a határozatokat nem Teofil jegyezte le, ő ugyanis nem tudott latinul. Mivel a zsinatról semmilyen más dokumentum nem maradt fenn, ezért vélte úgy Dragomir, hogy a jegyzőkönyveket és a határozatot Baranyi hamisította. Az is elgondolkodtató, hogy Teofil szónoklatának a Száva vladika megcsúfolására előadott kutyás anekdota nem valós eseményt mesél el, hanem

¹² *Bethlen Miklós: Önéletírása I–II.* Szerk. V. Windisch Éva. Bp. 1955. II. 50.

¹³ Íme, röviden a történet Teofil előadásában: Apafi Mihály egyszer Balázsfalván úgy akarta elveszejteni Brankovics Száva (megh. 1683) vladikát, hogy egy asszonynak megparancsolta, hogy vigyen oda a vladikának egy bepólyált kutyakölyköt és mondja azt, hogy a beteg gyermekét hozta megkeresztelni. A vladika azonban rájött a csapdára, böjt lévén egy retikkel kínálta a kutyakölyköt, de az nem akarta megenni. Utána egy darab húst adott neki, mire a kutya azt megette. Ekkor azt válaszolta Száva a fejedelmek: ez a gyermek nem a mi vallásunkon van, mert böjt idején húst evett, ezért nem kereszteltem meg. *Nilles, N.: Symbolae* i. m. 165–166.

¹⁴ Jancsó Benedek szerint „bizonyára Baranyi jezsuita adta a szájába” e szavakat Teofilnak, majd így folytatja: „Így lett aztán a magyar jezsuita által az erdélyi kálvinista fejedelmek és püspökei ellen kieszelt vádból fegyver a román nemzetiségi politikusok kezében a magyar nemzet ellen”. Lásd *Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* I. Bp. 1896. 615.

¹⁵ *Silviu Dragomir: Documente apocrife privitoare la începutul unirii cu romano-catolicii (1699–1700).* Cluj 1990. 12.

csupán eruditus imitáció. A történet a 16. század végi Velencébe emigrált monemvasiai görög püspök, Hierotheosz világkrónikájában (*Vivlion istorikon*, Velence 1631) bukkan fel először, csak abban éppen II. Mohamed szultán úz gúnyt a kutyás történettel a konstantinápolyi pátriárkából.¹⁶ Teofil erdélyi volt, és ha latinul nem tanult meg, akkor biztosra vehetjük azt is, hogy olyan iskolába se járt, ahol görögül meg tanulhatott volna. Épp ezért nagyon valószínű, hogy Baranyi sugalmazta Teofilnak a történetet, annál is inkább, mert Hierotheosz művét a jezsuiták adták ki.

A zsinat során meghozott határozatot Teofil 1697. március 21-én kelt levelében küldte meg a császárnak. Ebben a zsinat résztvevői kinyilvánították, hogy elfogadják a firenzei zsinat (1439) által a keleti egyház egyesülésének feltételeként szabott négy pontot: 1. a pápa az egész keresztény egyház látható feje; 2. létezik a purgatórium; 3. az eucharishtiában elegendő a kovásztalan kenyér is; 4. a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is származik (filioque). Cserébe azonban a következőket kérték a zsinat résztvevői a császártól: 1. a görög szertartású papok és szerzetesek ugyanazokat a jogokat élvezhessék, mint amelyeket a négy bevett erdélyi vallás (kálvinista, lutheránus, katolikus és unitárius) papjai is élveznek; 2. minden faluban a román papnak is legyen parokiális háza; 3. a román pap csakis a saját püspökétől függjön, és semmiképpen sem a világiaktól.¹⁷

A zsinat során az esperesek ragaszkodtak ahhoz, hogy az említett négy ponton kívül semmilyen más újítást ne vezessenek be az új román egyházba, azaz maradjon meg a régi szertartás, a kalendárium, valamint a görögkeleti egyházban használt egyházi törvénykönyv, a pravila is. Az uniót elfogadók, úgy is mint egyház, és úgy is mint az egyház tagjai (tehát az uniált egyház mint intézmény, és az unitus hívek mint személyek) többé ne legyenek megtűrtek, hanem a „haza bevett fiai legyenek” (*nec habetur uniti amplius ut tolerati, sed ut patriae filii recepti*).¹⁸ Annak ellenére, hogy ezek a kitételek az uralkodónak felküldött zsinati határozatba már nem kerültek be, jól mutatják a román klérus igényeit, melyeket az erdélyi fejedelmek által korábban adott kiváltságok nem tudtak orvosolni. Persze, meglehetősen furcsa volt a román papságnak ez a hirtelen jött politikai öntudatra ébredése. Vajon miért nem lépett fel korábban soha az erdélyi román klérus azért, hogy a haza bevett fiai legyenek, és vallásuk is recepta religio legyen? Vajon honnan tudhatták a zsinat résztvevői, hogy mindezeket a jogokat egyáltalán kérhetik? Vajon nem arról van-e szó, hogy az unióra való rábeszélés közben épp Baranyi vetette fel ezeket a lehetőségeket a román papoknak?

¹⁶ *Émile Legrand*: Bibliographie hellénique XVIIe siècle I. Paris. 1894. 290–298.; *Dragomir*, S.: Documente i. m. 12–14. A történet szerint a szultán arra akarta volna rávenni a pátriárkát, hogy szenteljen fel egy szerzetes ruhába öltöztetett kutyát.

¹⁷ *Nilles*, N.: *Symbolae* i. m. 169–170.

¹⁸ Uo. 168.

A román unitusok és az erdélyi kálvinista nemesek

Az erdélyi protestáns főurak már korán felfigyeltek a saját pozícióikat gyengítő unió veszélyeire. Bethlen Miklós Apor Istvánnal és Bánffy Györggyel 1697 novemberre és 1698 áprilisa között Bécsben járt tárgyalni a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis felettes kormányiszervvel. Főleg Erdély adójával kapcsolatos kérdéseket tárgyaltak, de határozat született a kancellária mellett felállítandó levéltárról is.¹⁹ Önéletírásában Bethlen feljegyezte, hogy Franz Ulrich Kinsky cseh főkancellár már akkor mutatott nekik egy memorialét, melynek „legelső punctuma ennek az uniónak kívánása” volt. „Mű ketten a gubernátorral mondók, hogy mű Erdélyben ennek a memorialénak hírére sem hallottuk, az, mint látjuk, az erdélyi három és kiváltképpen reformata religio ellen vagon. [...] Mű eleget protestálánk, és a császárnak is memorialét adánk róla, kinek is párja megvan, de azt csak concludálák, resolválák.”²⁰

Ugyanennek az aggodalmának adott hangot Bethlen már 1697 szeptemberében is, amikor értesült a Teofil helyébe megválasztott új püspökről (Athanasius): „Félek, hogy az Isten minket bizony megbüntet azért az oláh nemzetségért, hogy olyan semmirevalónak tartják [értsd tartjuk] őket, és különben nem viselünk gondot rájuk.”²¹ Épp ezért Teofil vladika 1697 júliusában bekövetkezett hirtelen halála után (azt is híresztelték, hogy megmérgezték) az erdélyi protestáns rendek már szertették volna biztosítani magukat, és igyekeztek számukra megbízható jelöltet állítani a vladikaságba. Nalácsi István és Bánffy György gubernátor egy „a mű [azaz kálvinista] fehérvári scholánkban grammatikát tanuló ifjacsokát, bábolnai oláh pap fiát”²² (ez volt Athanasius) tették valdikává – írta Bethlen Miklós. Athanasius a régi bevett szokás szerint át is ment Havasalföldre, hogy az ottani pravoszláv metropolita püspökké szentelje. Ez 1698. január 22-én meg is történt. Az épp ott tartózkodó jeruzsálemi pátriárka Dostiheus részletes instrukciók kíséretében esküvel kötelezte Athanasiust arra, hogy ne hagyja el a görögkeleti vallást.²³

Közben a már említett erdélyi követségnek (Bánffy, Bethlen, Apor) sikerült Bécsben kieszközölnie azt (1698. április 14.),²⁴ hogy az erdélyi románok nemcsak a katolikus, hanem bármely bevett vallás (kálvinista, lutheránus, unitárius) egyházával

¹⁹ A tárgyalásokról lásd *Trócsányi Zsolt*: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740. Bp. 1988. 62–66.

²⁰ *Bethlen M.*: Önéletírása i. m. II. 50–51.

²¹ Bethlen Miklós levele Keresztési Sámuelnek. Bethlenszentmiklós, 1697. szept. 1. In: Bethlen Miklós levelei i. m. 574. Lukács Olga azt írja, hogy a reformátusok pert indítottak erkölcsatlenség vádjával Teofil ellen, de én erre nem találtam adatot. Lásd *Lukács Olga*: Habsburg valláspolitikai Erdélyben a XVII–XVIII. század fordulóján. Hadtörténelmi Közlemények 116. (2003) 811.

²² *Bethlen M.*: Önéletírása i. m. 51.

²³ Dositheus instrukcióit lásd *Biserica Ortodoxă Română* 8. (1884) 10. sz. 714–723.

²⁴ A tárgyalásokról szintén lásd *Trócsányi Zs.*: Habsburg-politika i. m. 282–283.

egyesülhetnek, és akik ezt megteszik, ugyanolyan kiváltságokban részesülnek, mint a bevett egyházak más tagjai.²⁵ Ez kétségkívül nagy lehetőség lett volna az erdélyi protestantizmus számára, de mint később látni fogjuk, a lutheránusokkal és az unitáriusokkal egyetlen román sem egyesült, a kálvinistákkal pedig csak kevesen. Maga Athanasius (aki, mint fentebb már említettem, kálvinista iskolába járt és a kálvinista rendek jelölték a püspökségre) sem élt ezzel az eséllyel. Havasalföldről való hazatérte után ugyanis nem a kálvinista gubernátorhoz ment, hogy aláírja a hagyományos kondíciókat, hanem a jezsuita Baranyi rábeszélésére 1698. október elejére zsinatot hívott össze Gyulafehérvárra, mely újból kimondta az egyesülést Rómával.²⁶

Igaz, ehhez az is kellett, hogy Baranyi Bécsből Lipót resolúciója (1698. április 14.) mellett Kollonichnak a román papsághoz (*ad clerum valachicum*) intézett felhívásával (1698. június 2.) térjen vissza Gyulafehérvárra 1698 júliusában. Kollonich okmánya azért bír különleges fontossággal, mert abban az érsek csak a római katolikusokkal egyesülő román klérusnak tett ígéretet arra, hogy „kedvezésünket és mindenre kiterjedő különleges oltalmazásunkat felajánljuk és tanusítsuk”, valamint, hogy „mind személyetekben, mind egyházaitokban, s minden egyébben, ami ezekkel kapcsolatos, ugyanolyan kiváltságokkal és a közterhektől és közszolgáltatoktól való mentességgel lesztek felruházva, mint amelyeket a latin rítusú egyházi személyek és egyházi vagyonok a Szent Kánonok előírása alapján a gyakorlatban élveznek”.²⁷

Mindezek után a császár 1699. február 28-án kiállította az uniót elfogadó és megerősítő diplomáját, melyet 1699. szeptember 8-án az erdélyi országgyűlés ki is hirdetett, így az törvényerőre emelkedett.²⁸ Az egyesülési szándék megerősítése végett 1700. szeptember 4-én generális zsinatot hívott össze Gyulafehérvárra Athanasius, amelyen immár 54 esperes és 1563 pap nyilatkozott az unió elfogadása mellett. Ezzel a nyilatkozattal utazott fel 1701 februárjában Athanasius Bécsbe vikáriusa Melentie, Rácz István,²⁹ valamint Karl Neurauder jezsuita kíséretében. 1701. március 25-én a bécsi Szent Anna kápolnában Kollonich újból püspökké szentelte Athanasiust. Hazatérte után 1701. június 25-én Athanasiust Apor István saját hintóján ünnepélyes körmenetben vitte a gyulafehérvári román

²⁵ Nilles, N.: Symbolae i. m. 194–195.; I. Tóth Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792. Máriabesenyő–Gödöllő 2005. 24–25.

²⁶ Nilles, N.: Symbolae i. m. 203–205.

²⁷ Kollonich diplomáját többször kiadták, én Bod Péter alapján idézem. Lásd Bod Péter: Az Erdélyben lakó románok rövid története (1764). Ford. Imregyházi Mónika. In: Az erdélyi románok egyháztörténetének két könyve (1745, 1764). Szerk. Gudor Botond. Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda 2012. 160., 161.

²⁸ A diplomát lásd Nilles, N.: Symbolae i. m. 224–227.

²⁹ Rácz István román unitus nemes, gyulafehérvári udvarbíró, Apor István pártfogoltja volt. Életéről lásd Avram Andea: Între știință de carte și cursus honorum: Ștefan Raț (circa 1660–1720). Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca 54. (2015) 51–67.

templomba, ahol a román vladikát beiktatták püspökségébe.³⁰ Ezzel az aktuálisan az erdélyi románok katolikus uniója befejezettnek mondható.

Ezen események közepette az erdélyi kálvinista rendek megpróbálták szervezeten is fellépni az unió ellen. Erre leginkább alkalmas terepnek az országgyűlés kínálkozott. A gyulafehérvári országgyűlés 1698. október 20-i határozata (10. articulus) ki is mondta, hogy mivel „ezen materiában nem annyira a religiót kell respectálnunk, végeztük úgy felőle, hogy ő felségét alázatosan megtaláljuk és instáljuk azon, hogy ő felsége azt a natiót és annak papjait, melyet régi eleink az három natio közé soha nem recipiáltak, magok közé nem incorporáltak, annál inkább egyarányú szabadságban őket és papjait élni nem engedték, ő felsége ez iránt is azon natióknak nagyobb szabadságot, a minemű eddig volt, ne engedjen a három natióknak injuriájára és praejudiciumára, nagy megszorítására. Azalatt pedig, míg ez ő felsége megtanálása és kegyelmes arról való resolutiója leszen, hogy mint addig, ezután is az oláh papok szintén úgy adózzanak, non obstante, ha szintén religiójokat változtatták is, sőt földesúroknak is, amint eddig, úgy ezután is szokott honoráriumokat adják meg, közönséges akaratból végeztük”.³¹

Ez a határozat sok szempontból érdekes visszfényt vet arra, hogy mik lehettek a románok közti reformációs misszió hiányosságai és problémái, valamint, hogy politikai és társadalmi téren mit nem mertek meglépni az erdélyi kálvinista rendek és fejedelmek, akik jó érzékkel tapintottak rá arra, hogy az unió számukra nem valósi, hanem elsősorban társadalmi és gazdasági kérdés. Felsejlett ugyanis előttük, hogy ha az uniót elfogadó román papok – sőt itt-ott az a hír is lábra kapott, és majd az 1701. évi úgynevezett II. Diploma Leopoldinumba szövegszerűen is bekerült passzus szerint, a világiak is – ugyanazokban a kiváltságokban részesülnek, mint a római katolikus status tagjai, akkor az a negyedik rendi nemzet kialakulásához fog vezetni. Ezért kérték a királyt, hogy ne adjon nagyobb szabadságot a román natióknak, jóllehet maguk a románok majd csak jó száz évvel később fognak fellépni azzal a követeléssel, hogy ismerjék el őket negyedik rendi nemzetként. A 17. század végén még egyetlen román unitus püspök sem állt elő ilyen követeléssel.

A katolikus unió kiváltotta sokk hatására az erdélyi kálvinista magyar rendek és a görögkeleti román papság között addig soha nem látott együttműködés jött létre. A Református Főkonzisztórium 1699. június 18-i ülésén határozott arról,

³⁰ Bethlen Miklós leírása az eseményről: „Apor István összegyűjteté véle sub titulo generalis synodi et sub poena fl. 60 [egyetemes zsinat címén 60 forint büntetés terhe alatt] a szegény oláh papokat circiter ezerkétszázat Fejérvárra, és ott aranyos papi ruhába, mitrába öltöztetvén a maga Apor házában, maga hintáján solennis processióban [ünnepélyes körmenetben] vivé az oláh templomba, és installálák püspöknek.” *Bethlen M.: Önéletírása* i. m. 51. Minderről lásd még *Marton J.: A gyulafehérvári* i. m. 113–115.; *Márza, I.: Die Bischöfe* i. m. 109–113.

³¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek (a továbbiakban: EOE) XXI. Kiad. Szilágyi Sándor. Bp. 1898. 407.

hogy „a Hunyad vármegyei oláh papok [...], kik a reformata religióval uniálták magokat, a méltóságos Guberniumot supplicatióval kell megtalálni, hogy az ő felsége kegyelmes resolútiója szerint manutenealtassanak és contra persecutores manutenealtassanak [fennmaradjanak és a zaklatók ellen maradjanak fenn]”.³²

Amikor a tíz, alább említendő hátszegi kálvinista román pap megbüntetését kérte Athanasius Kollonich érsektől, akkor a Főkonzisztórium oltalomlevelet adott ki számukra.³³ A gyulafehérvári „oláhok, görögök és rácok” az 1701. július végén kelt supplicatiójukban keserűen panaszolták fel a Guberniumnak Athanasius püspök visszaéléseit: „Tudniilik az mi örökös régi eleinktől reánk maradt templomink minden dísztől és isteni szolgálattól, és minden egyéb vallásunk szerént végben viendő rendtartásinktól megtiltatott, bizonyos időkig pecsét alatt is volt. [...] Alázatosan könyörgünk nagyságtoknak, kegyelmeteknek és kénszerítjük az élő Istenre is, hogy minket ebben az vallásunkban való megmaradásunkban segíteni s ez iránt dolgunkat folytatni méltóztassék. Közülünk egynéhány nemes embert minden törvény s igazság nélkül ország törvénye ellen arrestáltatott [Athanasius], kiket meg is veretett nemesekkel, úgy mint Görög Dimát, akit megveretett; Groza Izsák uramot bizonyos üdőkig tömlecezte, Horváth János uramot is, másokkal rútul bánt, minket németekkel fenyeget, akasztófával, papjainkkal együtt, azt mondván, hogy őkegyelmének sem az méltóságos Regium Gubernium, sem az Nemesország, sem egy, sem más nem parancsol, mi pedig az ország törvényéhez alkalmaztatjuk magunkot szegény fejünk, mint őfelsége igaz hívei.”³⁴

Ilyen atrocitásokra a református fejedelmek idején, nemhogy a román vladika, de egyetlen magyar kálvinista püspök sem vetemedett a református misszió érdekében. A fentieket látva a Gubernium sem válogatott az eszközökben, ha arról volt szó, hogy borsot törjenek Athanasius orra alá. Sikerült is Athanasiusnak a kolostorban üzemeltetett sörfőzdéjét és borkimérését szétveretni. A feladattal nem mást, mint Nagyszegi Gábort bízták meg a kálvinista rendek. Nagyszegi „szegény nemes,

³² *Sipos Gábor*: Consistoriul Reformat Suprem și problema unirii religioase a românilor. *Annales Universitatis Apulensis Series Historica* 6. (2002) 2. sz. 107.

³³ „Az mi reformáta religionkkal eddig magokat uniált oláh papokat, úgy mint Hunyad vármegyében bajasdi Farkas Józsefet és Popa Jánost, barbátvizi Popa Jánost, párosi Popa Stefánt, macsesdi Popa Pétert, fejérvizi Popa Pétert, szacsali Popa Györgyöt, felsőzálláspataki Popa Miklóst, felsőzálláspataki Popa Pétert, Popa Czikult és Popa András, hátszegi Popa Györgyöt, Popa Jánost és az György fiát, bárni Popa Jánost fiastól, váraljai oláh papot, és az öreg Popa Jánost ugyanoda valót és batizházi Czirka János papot, hogy az minemű conditiókkal magokat magok jó akaratja szerént az mi ecclesiánkkal uniálták, azokban mi és a mi vallásunkon való püspök és az egész ministerium őkegyelmeket megtartjuk, és vallásukban, rítusukban semmi erőszakot és változást tenni nem igyekezünk, hanem éljenek religiójoknak azon szabadságával, valamint eleitől fogva itt Erdélyben éltenek őkegyelmek és az őkegyelmek eleik.” Az 1700. nov. 28-i oltalomlevelet kiadta *Sipos Gábor*: A reformáció továbbélése a hátszegi románok között. *Europa-Balkanica-Carpathica-Danubiana* 2. (1995) 358.

³⁴ ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára *Collectio Hevenesiana* (a továbbiakban: EK Coll. Hev.) 24. fol. 83–86.

másképpen meglehetősen értelmes írástudó, pápistából oláh vallásra állott ember³⁵ volt, aki a román pópák között unióellenes mozgalmat szervezett. Később azonban, mikor Rabutin letartóztatta Nagyszegit, a kálvinista főurak kihátráltak mögüle. Nem úgy Czirka János nevű „magyar, deák, olvasást tudó, értelmes és tudós oláh pap” mellől. Czirka Athanasius ellen izgatott, azt állítva, hogy a románok már uniálták magukat a kálvinistákhoz, így a Rómával való uniót nem fogadhatják el. Czirka „megfogott és vasban tartatott a monastériában [Athanasius kolostorában]: ez [azaz Czirka] elszaladott vasastól a mű fejevári kollégiumunkba, és én [Bethlen Miklós] titkon küldtem Enyedre, és ott in latibulo [rejtekekben] tartattam majd hét hétig; osztán a gubernátor és több református urakkal aperte [nyíltan] pártját fogók, collocalók [elhelyeztük] Hunyad vármegyében a refomata oláh ecclesiában, fizetést is rendelvén neki, de lehetetlen lón [...] ott bátorkodnia, hanem el kelle bujdosnia” – írta Bethlen Miklós.³⁶ Czirkának ezután nyoma veszett, és csak a Rákóczi-szabadságharc idején, 1707 tavaszán bukkant fel újra Erdélyben. Ekkor rövid időre még a régi nagy rivális, Athanasius püspöki székét is elfoglalta. Néhány hónap múlva azonban távoznia kellett Gyulafehérvárról, és Horváth András kolozsvári jezsuita szerzetes vezetésével harminchárom uniált román esperes eljárást indított ellene. II. Rákóczi Ferenc segítségével sikerült Máramarosba szöknie, ahol a fejedelem püspökké nevezte ki. 1710-ben újabb eljárás indult ellene, ezúttal a császári hadsereg le is tartóztatta és halálra ítélte.³⁷

Az országgyűlés által elrendelt ankét

A katolikus unió hatásait szerették volna ellensúlyozni a rendek azzal az ankéttal is, melyet az erdélyi országgyűlés rendelt el 1698 végén. A vizsgálat során minden erdélyi románt meg kellett kérdezni arról, hogy meg akar-e maradni régi vallásában, vagy akar-e csatlakozni valamelyik bevett felekezethez. Az országgyűlés tíz bizottságot állított fel, mindegyik bizottságban négy-négy tag volt a négy-négy bevett vallásból. A Gubernium a következő instrukciót adta a bizottságoknak: „Egy processusban az egyik főbíró egy assessorral, máshova más főbíró egy assessorral és a többiekben, kiben a viceispánok egy-egy assessorral, kiben két becsületes assessor vagy nemes ember menjenek ki és azokban a satiokban convocaltassanak az ott kívül való oláh papok és falubeliek minél felesebben és azok előtt olvastassék ez az ő felsége kegyelmes resolútiója és kérdeztessék meg nemcsak a papok, hanem a hallgatók is, hogy micsoda állapotban akarnak maradni, vagy melyik religióval akarják magokat uniálni, jelentvén a nemes ország (exceptis

³⁵ Bethlen M.: Önéletírása i. m. 52.

³⁶ Uo. 59.; I. Tóth: Az erdélyi i. m. 28.

³⁷ Czirkáról legutóbb lásd *Florin Dobrei*: Iov Ţirca (Circa) – Ein Hierarch und Gegner der Union der Siebenbürger Rumänen mit der Kirche Roms. In: Die Union II. i. m. 322–347.

dominnis catholicis qui in hac materia suum votum non dederunt [kivéve a katolikus urakat, akik ebben az ügyben nem szavaztak]) mostani conclusumát is, melyről ő felségít meg is akarja találni, amely ez, hogy mivel ő felsége más országban is a papi rendet vagy clerust a terehviseléstől nem immunisálhatja, noha Erdélyben ugyan a pápista papok most nem adnak de ob respectum unionis valachicae [az oláh uniót betartva], míg ez a portio idő tart, lehetetlen, hogy ők immunisok lehessenek, akármelyik recepta religióval uniálják magokat, hanem a békességenek idejében élhetnek azzal a szabadsággal, melyet az unió hoz magával; addig is pedig, és azután akármikor is a dominis terrestriseknek [földesuraknak] való türehető honorarium adástól és a maradékok [az az a román papok fiai] a jobbagyságtól meg nem menekedhetnek, minthogy a már recepta religiokon lévő papok maradéki is a hazának ő felségétől confirmáltatott törvényei és eddig való szokása szerint, azzal, hogy az apok pap volt, abból fel nem szabadulhattak.”³⁸

Nyilván az uniótól való elrettentésül szolgált az, hogy a kérdező biztosoknak el kellett magyarázniuk az összegyűlt papoknak és híveknek, hogy addig, amíg nem jön meg a császártól a válasz (*amíg ez portio idő tart*) az 1698. október 20-i határozat 10. articulusára (lásd fentebb), addig hiába uniálják magukat bármelyik bevett vallással, a teherviseléstől nem menekülnek meg. Mihelyt Baranyi tudomást szerzett az országgyűlés rendeletéről, gúnyos conceptust állított össze az instrukcióról. Menjenek csak ki a főbírák, ispánok, assessorok – írta Baranyi –, „mert azok mind haereticusok”, ezért majd őket „infascinálják” [megbűvölik, elvarázsolják] a románok. Egyébként Baranyi szerint a jus canonicum és a Szent István-i dekrétumok értelmében a bizottságnak nem is lenne joga a román papokat összehívni, akiknek így nem is kötelessége ott megjelenni: „Az oláh papokat convocáltassák, nagy suppositum [csalárdság], hogy jussok vagyon a convocatoria, tehát nem is tartoznak compareálni [megjelenni a román papok] ezt bizonyítja a jus canonicum, ezt parancsolja Szent István király Decret. lib 1. c. 2. item Decret. lib. 2. c. 2 et 3. Ezekben a privilégiumokban mind részesítette őfelsége az oláh papokat, ergo kálvinista papot nem citálhatnak, tehát ha a kálvinistákkal uniálták volna magokat az oláhok, őket sem citálhatnák, tehát most sem mivel velünk uniálták magokat.”³⁹

Az országgyűlés az alábbi helyekre küldött kérdezőbiztosokat: Fehér, Kolozs, Torda, Közép-Szolnok, Belső-Szolnok, Hunyad, Kraszna, Küküllő, Doboka vármegyékre, Segesvár, Medgyes, Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Szeben, Újegyház, Nagysink, Kőhalom, Háromszék, Csík-, Udvarhely-, Maros-, Aranyos-, Beszterce székére, valamint Fogarasföldre, Kővár vidékére, a Barcaságra

³⁸ EK Coll. Hev. 24. fol. 119. A bizottságok névsorait lásd EOE XXI. 430.

³⁹ EK Coll. Hev. 24. fol. 121. Baranyi elég érdekesen értelmezte Szent István törvényeit, mert a megadott helyek alapján nehezen bizonyítható, hogy a biztosoknak ne lett volna joguk összehívni a román papokat.

és Máramarosba. Ezek közül mindösszesen hét jelentés maradt fenn az erdélyi Gubernium levéltárában: a vármegyék közül Hunyad, Kolozs és Doboka, a székek közül pedig Háromszék, Maros- és Beszterce székek. A többi vizsgálat és jelentés vagy el sem készült (mint láttuk Baranyi épp ezt szeretne volna elérni), vagy pedig elveszett. Mivel az eredeti jegyzőkönyvek teljes körű kiadása még nem történt meg,⁴⁰ ezért az alábbiakban részletesen szeretném ismertetni e forrást, mert a megmaradt jelentések így is kiváló betekintést engednek a 17. századi erdélyi románság egyházi és felekezeti viszonyaiba. Egyúttal azon kevés hiteles források közé tartoznak, melyek alapján fel lehet mérni, hogy mely területeken milyen mértékben érintette meg a reformáció az erdélyi románokat.

Marosszéken 1699. január végén folytatták le a vizsgálatot Nagy István és Nagy Ferenc bírók (jurátus assessorok). A Bándról 1699. január 27-én kelt összefoglaló jelentésük szerint Remetén január 23-án Erős János jurátus házában Major Máté, Kozma Jakab, Kozma László, popa Lőrincz, Rucsa János, Mészáros Máté, popa Sellér és Lengyel Gábor román papok a következőt mondták: „az mit az mű püspökünk parancsol, a tévők leszünk. Mást magunkról, utolsók lévén elsők nem lehetünk”. Jobbágyfalván tizenhét világi személy január 24-én ezt nyilatkozta: „Az mostani állapotokban meg akarván maradni, az magok született vallások mellől el nem állnak”. Ugyanígy nyilatkoztak a szentlőrinciek is január 24-én: „Minister popa Dan hont nem lévén az fia popa Simon patris nomine responditur: az mit az mű praelatusink fognak parancsolni, mi az tévők leszünk, azok híre nélkül bizonyos választ nem adók.” A Mezőséget két mezősámsondi nemes, Kassai Márton (assessor) és Kolumbán Sámuel mérte fel. Jelentésük 1699. január 28-án kelt Mezősámsondon. „Bazéd és Sámsondon lévő oláhok és mind oláh papjokkal együtt compareálván előttünk, mind pap hívekkel együtt úgy resolválják magokat: ők, hogy azon vallásokat melyben eddig voltak változtatnák készebbek elbújdosni más országban is.”⁴¹

Hunyad vármegyében 1698. december 30-án Bácsai „mezőfaluban” tartott „a nemes vármegye generális gyűlésének alkalmatosságával az méltóságos és tekintetes Naláczi István uram őkegyelme, nemes Hunyad vármegye méltóságos főispánja” bízta meg galaci Buda Lászlót, és puji Puj Istvánt a vizsgálat lefolytatására. Bajesden 1699. január 21-én kelt jelentésük szerint: „az mihelyt először az őfelsége kegyelmes resolútióját és utána a nemes ország dispositióját is ő előttük

⁴⁰ Román részről részlegesen ismertette a jelentéseket *Ștefan Meteș*: Atitudinea preoților români din ținutul Hațegului față de unirea cu Roma (1699–1700). *Renașterea* 25. (1947) 20–23. sz. 2–3.; *Uő*: Români din județul Cojocna (Cluj) față de unirea cu Roma (1699). *Renașterea* 26. (1948) 29–30. sz. 2–3.; *Uő*: Români din Țara Bârsei, a Făgărașului și din Treiscaune-Secuime și unirea cu Roma. *Mitropolia Ardealului* 8. (1963) 1–3. sz. 23–31.; *Dragomir, S.*: Documente i. m. 65–76.

⁴¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, F 46 Gubernium Transylvanicum levéltára, Gubernium Transylvanicum (in politicis), Ügyiratok (1692–1849) (a továbbiakban: MNL OL F 46) 1699/248. sz. fol. 1–5.

elolvasván és magyarázván mind a papi rend, mind pedig az hallgatók is, akik compareáltanak az ő felsége kegyelmességét és a nemes ország atyai provisióját nagy alázatosan vették [...]. Ennyiben a dolog véghez menvén a papi rend választételit írásban beadván szórul-szóra eképpen következik: az mi oláh vallásunkot az görög vallásbul tartjuk, egészben meg is tartjuk, mivel abban találtattunk, és az ő Felsége gyakor kegyelmességét ennek utána is azon kegyelmességét alázatosan várván mi nyavalyás oláh papok megmaradván a mi vallásunk szerént imádkozunk ő Felségéért. Ennyiben választ tételében menvén elő állának a papok tízen, akik nemesi szabadsággal élnek verbális propstitiókkal proponálták azt is, hogy mindeddig volt dependentiájok az erdélyi magyar püspöktől, a dévai esperestől és az oláh püspöktől, ezután is őkegyelmektől akarnának függeni.⁴²

Ezután következnek a megjelent Hátszeg vidéki papok nevei (aláírásaik nélkül): „az Hátszeg vidéki esperes popa György; hátszegi popa György; *borbáti popa János*; alsószilvási popa János; klopotivai popa László; malomvízi popa Nyegrila; *felsőszilvási popa András*; kernyesdi popa Krisztya; rekettyefalvi popa Jon; rejai popa Philip; csopai popa Ignat; levágyai popa Stephán; *bajesdi popa János*; *párosi popa Stephán*; *macsesdi popa Péter*; *felsőszálláspataki: popa Mikula*; fejevizi: popa Péter; *bajesdi: popa Joseph*; *livágyai popa Jankul*; puji: popa György; ponori: popa Sándor; *bári popa János és popa Jánkul*.” A dőlttel jelölt papok voltak azok, akik szóban különvéleményt jelentettek be, és nyilatkozatukból az is világosan kitűnik, hogy ők a reformátusokkal való unió mellett nyilatkoztak. Ez a tíz hátszegi román pap 1699. május 27-én meg is erősítette Bánffy György kormányzónak írt levelében a vizsgálóbiztosoknak adott nyilatkozatát „mi egészen a régi fejedelmek annuentiájok [beleegyezése] szerint püspök urunktól [a kálvinista szuperintendenstől] el nem szakadunk, hanem az ő kegyelmes igazgatásától akarunk függeni”. És tették ezt mindannak ellenére, hogy a kálvinista hiten maradással csak hátrányuk származott, mert döntésükért a hátszegi román esperes folyton zaklatta őket: „Hogy nagy terehviselésink nem volna, azt nem tagadjuk, mert másként is nemes emberek lévén, mind az nemesi, mind az papi jusson terhes adózással terheltettünk, amelyet subjéktat [elkövet] az eddig rajtunk keménységet űző Hátszeg vidéki Csoka György esperes, kiváltképpen amiolta megértette, hogy mi a régi jó rend szerint, nem a vladikától, hanem püspök urunktól akarunk függeni, házainkra csak nem régen nemes executiót [végrehajtást] keményet küldött.”⁴³

⁴² MNL OL F 46 1699/250. sz. fol. 1–2.

⁴³ *Ion Lupas*: Documente istorice transilvane I. Cluj. 1940. 475. A kálvinista román papok általában a területileg illetékes magyar kálvinista esperességhez tartoztak. Ilyen volt például 1685-ben a szilágy-sági Lazár Tatarosi, vagy a hátszegi Bajesdi Farkas József (Papa Iosif din Băești), aki a Bánffynak küldött panaszlevelet is aláírta. Minderről lásd *Sipos Gábor*: Unirea religioasă și antecedentele ei în relațiile

Kolozs vármegyében Keczei György és Sombori László assessorok végezték az ankétot. Jelentésükben (Gyalu, 1699. február 10.) ez áll: „Az processunkba lévő oláh papokat convocáltatván és azok hallgatóit is [...] elsőben Kalotaszentkirályra die 11 januarius és másodsor 27 januarius Gyaluban, harmadsor Berendre 2. februarius negyedsor pedig 8. februarius Középlakra. A Kalotán lakó Popa Mihály Kolozs vármegyei felső processusbeli oláh esperes: Az mikor ez dolog kezdődött én akkor esperes nem voltam, hanem hallottam, hogy harmincöt esperes írást adott pecsét alatt a ladikának melyet magam is láttam. Ezek az esperesek pedig az alatta való oláh papoktól megint hasonló írást vöttek pecsét alatt, hogy ha valami nyavalyánk leszen az fejevári pater Baranyai uramhoz folyamodjunk, sőt az császár öfelségét is kész érettünk megtalálni, s dolgunkat véghez vinni. Nékem volt parancsolatom a ladikától hogy az alattam való papokat összegyűjtssem, s írásokat pecsét alatt vigyem, de még eddig nem érkeztem. Az hova az országban lévő oláh papok magokat recipiálják én azokkal maradok, de hogy vallásomat változtassam kész vagyok inkább meghalni, mindazáltal az római pápáért imádkozom.”⁴⁴

Popa Mihály nyilatkozata több mint érdekes, ugyanis az 1698. október elején az uniót ismét kimondó és az Athanasius vezetésével megtartott zsinaton ő is részt vett mint esperes, és alá is írta az uniót elfogadó nyilatkozatot.⁴⁵ Erről viszont mélyen hallgatott a kérdező biztosok előtt. Az aláírás után – ha hinni lehet a nyilatkozatának – azonban nem tett semmit annak érdekében („még eddig nem érkeztem”), hogy az alatta levő papokat is rávegye az unióra, sőt azt nyilatkozta, hogy inkább meghal, minthogy vallását megváltoztassa, de azért a biztonság kedvéért imádkozik a római pápáért is. Minden bizonnyal ez az opportunistáé jellemezte a román papok nagyrészének a reformációhoz való viszonyát is, és ez lehet az egyik oka annak, hogy nagyon nehéz eldönteni a reformáció román közegben való térnyerésének a mértékét.

Egyértelműbben nyilatkozott a szintén Kolozs vármegyében lakó malomszegi popa Stephán és a marótlaki popa Berszán: „én az én atyámtól maradt vallásomat nem változtatom, az mely vallást az muszkák, görögök tartanak, abban akarok meghalni. Tudom azt is, hogy eddig voltunk uniálva az magyar kálvinista papokhoz, ezután is akarom, hogy úgy legyen, minthogy semmi háborgattatásunk miattuk vallásunkban nem volt.”⁴⁶ A hívek közül még többen (összesen huszonöt falu) nyilatkozataik úgy, hogy „mi az régi vallásunkban akarunk megmaradni az mi akartunk szerént, az hova eddig voltunk uniálva [azaz a kálvinistákhoz], ez után oda légyünk, mivel nekünk semmi háborgattatásunk még eddig nem volt

calvino-ortodoxe din Transilvania (1660–1710). *Annales Universitatis Apulensis Series Historica* 9. (2005) 2. sz. 28–29.

⁴⁴ MNL OL F 46 1699/252. sz. fol. 1.

⁴⁵ *Nilles, N.: Symbolae* i. m. 201.

⁴⁶ MNL OL F 46 1699/252. sz. fol. 2.

vallásunk iránt.⁴⁷ Egyszóval a hívek közül sokkal többen akartak megmaradni a kálvinistákkal való unióban, mint a papok közül.

A malomszegi és a marótlaki pópa, valamint a hátszegi román papok helyzete jól mutatja a reformáció különböző fokú hatásait a románság körében. Valószínűleg a hátszegi papok közelebb álltak a kálvinizmushoz, mint Stephán és Berszán pópa. Egyrészt a hátszegiek a magyar kálvinista püspök alá adták magukat, másrészt magatartásuk arról is árulkodik, hogy nem anyagi és/vagy társadalmi előnyökért cserébe, hanem sokkal inkább személyesen és önként vállalt lelkiismereti meggyőződésből maradtak a kálvinizmus mellett. Ezeket a román papokat és híveiket, valószínűleg román kálvinista gyülekezeteknek tarthatjuk. A malomszegi Stephán pap nyilatkozata azonban a román és a kálvinista egyház uniójára vet fényt, mely nagyjából szinonim fogalom volt a katolikus unióval. (A legfontosabb különbség a két unió közt, amint arról később még részletesebben is szólok, természetesen az volt, hogy a kálvinista unió semmilyen anyagi és társadalmi előnyt nem kínált a román papoknak.) Az, hogy a vladika elfogadta a magyar kálvinista szuperintendens joghatóságát, valójában formális jogi aktus volt csupán. Nagyjából azt jelentette, mint a görög katolikus románok esetében: a pápa elsőbbségének az elfogadása. Sőt, a kálvinista unió még annyira sem érintette a hitbeli kérdéseket, mint a katolikus, amelyben a katolikus hittételeket (filioque, purgatórium, ostya) el kellett fogadni. A kálvinista szuperintendens joghatósága alá helyezett vladika által vezetett erdélyi román egyház vallásában (szertartások, hitbeli kérdések) semmi háborgatást nem szenvedett. Ezek a román gyülekezetek csupán de jure egyesültek a református egyházzal, de facto azonban megtartották görögkeleti szokásaikat és szertartásaikat.⁴⁸

A többi megkérdezett Kolozs vármegyei román pap, valamilyen formában hajlott a katolikus unióra, még akkor is, ha hangzatos nyilatkozatokat tettek a régi vallásukban való megmaradás mellett: „Keleczeli Popa Simeon: az miben születtettem, nevelkedtem s tanítottam, az mit az Isten ígijét eddig hirdettem, ez után is abban foglalom magamat, s vallásomat meg nem változtatom, mely az muszkák és görögök vallása, eddig tudom, hogy voltunk uniálva az magyar kálvinista papokhoz, ez után hová fogják magokat uniálni nem tudom az püspök és utána való oláh papi tisztek.”⁴⁹

Érdekes az a tény is, hogy a Kolozs vármegyei papok és esperesek opportunistá magatartásával szemben a hívek egyértelműen és következetesen ragaszkodtak görögkeleti hitükhöz, néha még azt is vállalva, hogy így összeütközésbe kerülnek

⁴⁷ A fálvak nevei: Egerbegy, Alsófüld, Középföld, Felsőfüld, Töttelek, Lapupatak, Oláhköllös, Dank, Egres, Nyires, Sóljomtelek, Szentmihálytelek, Topaszentkirály, Szomord, Tiburc, Kölesmező, Csád, Rajtocsa, Bércse, Kókényes, Várallja, Nagysebes, Nádasfalva, Oláhtótfalva, Sztolun. Lásd MNL OL F 46 1699/252. sz. fol. 3–4.

⁴⁸ Erről lásd még *Sipos G.*: Consistoriul i. m. 107.

⁴⁹ MNL OL F 46 1699/252. sz. fol. 2.

papjukkal. „Ezek után a falvak következnek ily rendel való felelettel: kalotaiak: mi egész faluul az mi törvényünket s vallásunkat az melyben születünk el nem hagyjuk. A papok dolga az, melyik religióhoz akarják magokat uniálni, s mi ahhoz nem tudnók, de ha látjuk, hogy újítást akarnak közinkben béhozni, mi papunk nem léssen. Csatlakoztak ehhez: köllősiek, oláhmeregyóiak, incseliek, malomszegiek, marótlakiak, székelyjóiak, oláhnádasdiak, panyikiak, hévszamosiak, nyeresdiek, vásártelkiek.”⁵⁰

Háromszékből, Barcaságból, Fehér vármegyéből és Fogarasföldéből csupán egy névsor áll rendelkezésünkre, mivel itt az összes megjelent pap és világi személy egyértelműen arról nyilatkozott, hogy a régi görög rítusú vallásukban akarnak megmaradni.

„Mi az nemes országtul Barcaságon, Fogarasföldre, Háromszékre és Fehérvár vármegyének az erdőn belül lévő részeire emittált, alább megírt személyek adjuk tudtára mindenkinek az kiknek illik per preasenti, hogy az méltóságos Regium Guberniumtul előnkbe adatott instructio szerint kimentünk az specificált helyekre, az patens mandatummal előnkben hivattunk minden embereket, valakik eddig az görög vagy oláh vallást tartották, és az instructio szerint elolvastuk előttük az őfelsége kegyelmes decretumát, kik mindannyian az régi görög vallásban megmaradtak egyet is országban bévett vallások közül amplectálni [elfogadni, bevenni] nem akarnak. Az neveket ezen regestrum szerint mind béírtuk, az kik közülük írni tudnak, azokkal subscribáltattuk meg is pecsételtettük, excepto Fogarasföldin az fogarasi, récsei és mondrai papokon kívül, több papok nem compareáltak, az mint az fogarasi tisztek testimonialisokból kiderül.”⁵¹

A fenti nyilatkozatot Háromszéken 613 „hallgató” (világi) és 8 pap; Barcaságban 727 világi és 24 pap (ezek közül 10 bolgárszegi), köztük egy-egy diakon és grammatik; Fejér megyében 255 világi és 12 pap; Fogarasföldön 530 világ és 5 pap, valamint egy-egy dászkal és grammatik írta alá. A papok alacsony száma feltűnő, Fogarasföldén például mindössze három pap jelent meg a bizottság előtt. Itt minden bizonnyal hathatott Baranyi fent említett tilalma, melyet, mint alább látni fogjuk, Athanasius megküldött a román papoknak.⁵² A lista alapján az írni tudásra is vonatunk le következtetéseket. Saját nevével és pecsétjével az 51 pap és grammatik közül mindössze 36 írt alá, ami azt jelenti, hogy a 17. század végén még mindig voltak olyan papok, akik nem tudtak írni. A 2125 világi közül mindössze huszonhatan írták alá a nyilatkozatot, ebből tíz bolgárszegi román és görög „polgár”, nyolc pedig

⁵⁰ MNL OL F 46 1699/252. sz. fol. 4.

⁵¹ Az 1699. nov. 20-án Kézdivásárhelyről Geréb János, Gidófalvi Gábor, Draut György, Johannes Barberinus, Szentmártoni István, Cserey János és Rozgonyi Mihály által aláírt jelentést lásd MNL OL F 46 1699/599. sz. fol. 37.

⁵² Az erről szóló jelentést lásd MNL OL F 46 1699/599. sz. fol. 2.

fogarasi boér volt. A falusi román lakosság (túlnyomórészt jobbágyok) tehát ekkor a Barcaságban, Háromszéken, és – ami még meglepőbb – a Lorántffy Zsuzsanna által román iskolával ellátott Fogarásföldén is, szinte teljes mértékben írástudatlan volt.

A Beszterce székben megjelent román papok és híveik mind a régi vallásuk mellett nyilatkoztak.⁵³ A Doboka vármegyében megkérdezett falvak viszont már nagyobb változatosságot mutatnak. Az erdélyi román görög katolikusság későbbi fellegvárában, Balászfalván lévő román papok híveikkel együtt azt nyilatkozták, hogy: „valamit hiszen és vall az ő püspökök és közönséges gyülekezetek, ők is fejenként azt hiszik és vallják, és onnat akarnak függeni. Mi ugyan a subscriptióra az espereseket erőltettük de nem akarták cselekedni, mert azt mondák hogy nekik az vladikájoktól parancsolatjok van, hogy ne is compareáljanak, nem hogy subscribálnának. A többieknek is parancsolt szolgabíró uram, de nem compareáltak. Ezen processusbeli község is megexamináltatván resolválá magát így ők az vladikájoktól minthogy olyan levelet nem látnak, amelyből kitetszenék, hogy nekik vallásokat kellene változtatni, azért őket régi szülejektől rájuk maradtott vallásokat tartják ezután is, úgy mint eddig.”⁵⁴

Világosan kitűnik a nyilatkozatokból, hogy míg a papok elfogadták, amit a vladika hiszen és vall, addig a hívek egyértelműen megtagadták azt. A többi nyilatkozat esetében is hasonló helyzettel szembesülünk, ami egyúttal arra is bizonyíték, hogy Athanasius rendelete Doboka vármegyében váltotta ki a legnagyobb zavart.⁵⁵ A nyilatkozatokból világosan kitetszik, hogy a világiak kivétel nélkül régi vallásuk mellett nyilatkoztak. Egyes papoknál hatott a vladikai tiltás és még megjeleni sem voltak hajlandók a kérdezőbiztosok előtt. Olyan

⁵³ „Az oláh papok iránt nagyságotok parancsolatját alázatosan vettük, mi azért az nekünk commendáltott processusokban az oláh papokat auditorival mentől számosabban lehetett convocálttunk és az előnkbe adott instructio szerént procedálván megexamináltuk, mely examen rendjét elsőben is kezdetűk el Beszterce székben Naszód nevű faluban: kik magokot így resolválák, hogy ők, amely vallásban eddig voltak, ez után is azt akarják tartani, és akarnak dependálni ezután is a fehérvári oláh ecclesiától, akik is magok resolutiójokot subscriptiojokkal is ilyenképpen corroborálák [megerősíték]: Grigoraş, mityityei oláh pap és esperes; popa Larion makkodi oláh pap; popa Matei, zágrai oláh pap; popa Lupul, pojánai oláh pap; popa Roman, szálvai oláh pap; popa Gavril ez is szálvai oláh pap; popa Tóder, telcsi oláh pap; popa Ignat bikisi oláh pap; popa Ionaş, suppali oláh pap; popa Toma, naszódi oláh pap; popa Metei kisrebei oláh pap; popa Nicolae nagyrebei oláh pap; popa Ierotimie [?], varádi oláh pap; popa Gavril felderi oláh pap; popa Timotie ilvai oláh pap; popa Dragota lesei oláh pap; popa Mihaiu, szentgyörgyi oláh pap; popa Tânase és popa Indrei, mindkettő majori oláh pap, popa Simion radnai oláh pap. Az papokot megexaminálván az községet is behivattuk, és az előnkbe adott instructiót nekik is elolvastuk, ők is semmi egyéb választ nem tettek, hanem amint a papok resolutiójok tartja, ők is azt mondák, hogy őkneik az eddig való vallások tetszik és abban megmaradnak úgy mint eddig tartották, ez a község pedig lakik az oláh papok neve után feljebb említettek falukban.” Vas Dániel, Nápolyi György, Ajtai István czegei református prédikátor, Philipovits László unitárius prédikátor és Göntzel István tászi pap dátum és hely nélküli jelentését lásd MNL OL F 46 1699/603. sz. fol. 1.

⁵⁴ MNL OL F 46 1699/603. sz. fol. 2.

⁵⁵ MNL OL F 46 1699/603. sz. fol. 2–4.

pap is volt (a kisbodoki), aki nem engedelmeskedett Athanasius rendeletének, megjelent ugyanis a bizottság előtt és nyilatkozott is arról, hogy ő megmarad régi vallásában. Ebből lehet gyanítani, hogy egyes papok igenis tudták, hogy a vladika időközben vallást és egyházat váltott. Nagy kérdés viszont, hogy miként értékelendők az olyan válaszok, melyekben a válaszadók azt nyilatkozták, hogy ők ugyanazt a vallást szeretnék tartani, melyet a vladika és az esperesek is tartanak. Vajon tudták ezekben az esetekben a válaszadók, hogy Athanasius már nem görögkeleti, hanem görög katolikus? Egyes válaszokból arra gyanakodhatunk, hogy nem, mert miközben kijelentették, hogy „az mely vallásban születtenek, azont tartják”, aközben úgy vélték, hogy „az püspökük is azon vallásban vagyon, az melyben ők”, holott Athanasius már elfogadta az uniót.

A katolikus unió sikere – a kálvinista unió kudarca

Társadalmi és gazdasági szempontból a reformációval való unió nem jelentett előnyt sem a román papoknak, sem a híveknek. A papoknak maga a papi státusz biztosított némileg kiváltságos helyzetet, de az lényegtelen volt, hogy az adott román pap milyen felekezethez (kálvinista vagy görögkeleti) tartozott. A román klérus privilégiumait és mentességeit elsőként Báthory Gábor 1609. június 9-én kelt oklevele fogalmazta meg, melyben a fejedelem szabad költözködési jogot biztosított a román papok számára, és minden jobbágyszolgáltatás alól felmentette őket, kivéve a hagyomány által szentesített azon szokást, hogy a román papok a földesuraknak meghatározott időben ajándékokat adjanak. Báthory rendeletét a 17. század folyamán az összes erdélyi fejedelem megerősítette.⁵⁶

Fontos hangsúlyozni, hogy a román papok Báthory kiváltságlevele után is csak személyükben lettek szabadok, tulajdonukban nem. Erre enged következtetni Bod Péternek egyik megjegyzése is, mely a jezsuita Fasching Ferenc *Nova Dacia* (Kolozsvár 1743) című művének cáfolatára magyarul írt, de sokáig kéziratban maradt *Az erdélyi oláhok uniáltatásokról való rövid história* (1745) című művében olvasható. Fasching az erdélyi románok uniójának legfőbb társadalmi okát a kálvinista fejedelmeknek a románok vallását üldöző magatartásában látta. Ezt igyekezett Bod minden eszközzel cáfolni, azt állítva többek között, hogy „nem igaz, hogy fundusoktól megfosztattak volna [a románok a kálvinisták által], mert nem is volt [a románoknak fundusa], más ember földjén lakván”.⁵⁷ Itt, véleményem szerint nemcsak

⁵⁶ *Juhász István*: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár 1940. 131–132. Báthory oklevele a későbbi megerősítésekkel ugyanott közölve: 239–243.

⁵⁷ *Bod Péter*: Az erdélyi oláhok uniáltatásokról való rövid história. In: Az erdélyi románok egyháztörténetének i. m. 71. Bod Péter e két hivatkozott művéről lásd még *Köpeczi Béla*: Bod Péter az erdélyi románokról. In: Bod Péter, a historia litteraria művelője. (Historia Litteraria 15.) Szerk. Tüskés Gábor.

arról van szó, hogy a román jobbágyok a földesúrtól kapott telken éltek, hanem a román papok is hasonló helyzetben voltak. Azaz a román pap által lakott parokiális telkek nem a román egyházközség (a falu), hanem a földesúr tulajdona volt. Nem véletlen, hogy amint fentebb is említettem, már a Teofil által kiadott uniós nyilatkozatért is cserébe a román esperesek azt kérték, hogy az egyházközségnek parokiális háza legyen azért, hogy a pápa ne legyen kénytelen idegen házban vagy telken lakni.⁵⁸

Emellett a már szintén említett 1699. február 26-án a román unitusoknak kiadott diploma szövege alapján arra is következtethetünk, hogy az ajándék (datum, munera, honorarium) címén – melynek mibenlétét a Báthory Gábor által kiadott oklevél se fogalmazta meg pontosan, hisz csak annyi állt benne, hogy a román papok által „a régi szokás szerint a földesúrnak adott ajándék” (*donis ab eisdem pastoribus ex antiqua consuetudine dominis ipsorum terrestribus dari consuetis*) – a földesurak valójában adót szedtek a román papoktól, vagy akár még egyéb paraszti munkára és jobbágyszolgáltatásra is kötelezték őket.⁵⁹ Nem csoda hát, hogy a rendek ragaszkodtak ahhoz, hogy a bármely bevett felekezettel egyesülő román papok továbbra is kötelesek legyenek megfizetni a földesúrnak járó honorarium-adót. Ez persze az unió egyik legnagyobb előnyét számolta volna fel, és nem véletlen, hogy a bécsi udvar nem is ment ebbe bele.

Úgy a magyar, mint a román kutatók előszeretettel hangoztatták azt, hogy Erdélyben Báthory Gábor már említett kiváltságleveléig a román papok jobbágysorban voltak. Ha figyelmesebben megnézzük a forrásokat, akkor láthatjuk, hogy a román papok státusza nem a jobbágyi, hanem inkább a szabados (libertinus) és a zsellér (inquilinus) léthez állt közelebb. A szabados a földesúri szolgáltatások nagy része alól föl volt mentve. Ilyenek voltak a románok esetében a falvak és körzetek vezetői: a krajnyikok, a kenézek és a vajdák. A szabadosok jelképesen valamilyen „ajándékot” (datum, datio, munera), például őzet, karvalyt adtak a földesúrnak éppúgy, ahogyan a román papok általában csergét (lazsnak, azaz gyapjából szőtt pokróc).⁶⁰ A zsellérek főleg a frissen betelepülők voltak, de ide tartoztak a paraszti értelmiségiek is, azaz a jobbágyokból lett deákok, literátusok. A földesúrnak tett szolgálataikat szerződésbe foglalták, megegyezés szerint adtak ajándékot, ami nagyan hasonlított a román

Bp. 2004. 125–131.; *Gudor Botond*: Bod Péter történelemszemlélete és a románok történelme. In: Bod Péter, a historia litteraria i. m. 107–125.

⁵⁸ *Nilles, N.*: Symbolae i. m. 170.

⁵⁹ *Juhász I.*: A reformáció i. m. 241. Az 1699. febr. 26-i diploma szövege Bod Péter fordításában: „senki [...] az papokat, kik már a Római Eklézsiával uniáltattak jobbágy módra tractálni, vagy paraszti munkára és jobbágyi szolgáltatásra még honorarium titulusa alatt is ne kényszeríthesse, avagy tömlőcezni, annál inkább üldözni, helyétől, beneficiumától és parókiájától elűzni ne merészelje.” *Bod P.*: Az erdélyi oláhok uniáltatásokról i. m. 78.

⁶⁰ *Barta Gábor*: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606). In: Erdély története I. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp. 1988. 496.

papok *datumára*, akik természetesen szinte kivétel nélkül jobbágy származású „értelmiségiek” voltak. A román papok igazából két dologban voltak jobbágyok: a szolgáltatások (labores, servitia) és az ajándékok terén. Báthory Gábor kiváltságlevele csak a szolgáltatások alól (*omnibus oneribus plebeis et servitiis civilibus*) mentette fel a román papokat, az ajándékok megadása alól nem (*exceptis tamen muneribus sive donis ab eiusdem pastoribus ex antiqua consuetudine dominis ipsorum terrestribus dari consuetis*).⁶¹ Ugyanakkor a román papokat az is megkülönböztette a jobbágyoktól, hogy nem fizettek cenzust, dézsmát, juhötvenedet és rendes állami adót (dica) sem.⁶²

Sajnos nincsenek adataink arról, hogy a román papokat milyen mértékben kötelezték a földesúri szolgáltatásokra. Az erdélyi jobbágyság legnagyobb román kutatója David Prodan azt állította, hogy a jobbágyszolgáltatások alól már a 16. században mentesítve voltak a román papok.⁶³ Így aztán akár az is elképzelhető, hogy Báthory Gábor oklevele nem új kiváltságokat adott a román papoknak, hanem csupán a szokásjogban már meglévő kiváltságokat szentesítette. Az oklevél azonban a jobbágyi létnek csupán az egyik szegmensét szüntette meg, mivel az ajándékok rendszerét (*datum, munera*) megtartotta. Valószínűleg azért, mert úgy a központi kormánynak, mint a földesuraknak értékesebb volt a román papok adományja, mint azoknak a munkája, mely minden bizonnyal nem volt olyan szakszerű, mint a jobbágyé vagy a mesterembeké. Az adományok elég nagy változatosságot mutatnak: a világosi uradalomban 1525-ben minden „templommal rendelkező” román pap háromévenként köteles volt adni a várnak egy ökröt; a kővári, szilágycsehi és erdődi uradalmakban 1566-ban évenként adtak egy takarót (lodix). Kolozs és Doboka vármegye román papjai évenként négy csergét (lazsna); egy átalvetőt (iszakál), valamint egy sólymot ajándékoztak. Az ajándékokat természetesen pénzben is ki lehetett váltani, egy takaró például 1560-ban 1,25 forintot ért. Az ajándékokat általában meghatározott időben (karácsony, pünkösd, Szent Miklós napja) adták.⁶⁴

A román papok anyagi helyzete volt a legesetlegesebb, ezért nagy kérdés az, hogy vajon mi lett volna számukra a nagyobb segítség: az ajándékok vagy a szolgáltatások eltörlése? A román papoknak ugyanis nem volt rendszeres jövedelme, hisz ők – mivel Erdélyben a keleti ortodoxia nem volt bevett vallás – nem kaphatták meg az egyházi adóból (dezsma) a papoknak járó negyedrészt (quarta).⁶⁵ A dézsmából a román papok már csak azért sem kaphattak, mert a román jobbágyok (éppen szkizmatikus voltuk miatt) sem fizették a dézsmát, mert azt csak a katolikus jobbágyok voltak kötelesek fizetni. Ez a helyzet a katolikus egyház vagyonának szekularizációja után sem szűnt

⁶¹ *Juhász I.*: A reformáció i. m. 241.

⁶² *Prodan, D.*: Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea. Vol. I. București 1967. 229., 300.

⁶³ Lásd *Prodan, D.*: Iobăgia i. m. 510.

⁶⁴ Minderről lásd *Prodan, D.*: Iobăgia i. m. 243.

⁶⁵ *Prodan, D.*: Iobăgia i. m. 255.; *Barta G.*: Az Erdélyi Fejedelemség i. m. 483–486.

meg Erdélyben, jóllehet akkor a dézsma már a fejedelmi kincstárat gazdagította. A románoknak csak abban az esetben kellett megfizetniük a dézsmát, ha olyan helyre költöztek, mely a betelepedés előtt is már dézsmafizető volt.⁶⁶ Ha a román jobbágyok katolikussá, vagy protestánssá lettek, akkor már kötelezhetőek voltak a dézsma megfizetésére. Valószínűleg ez a legfőbb oka annak, hogy a román jobbágyok szinte egyáltalán nem tértek át a fent említett két vallásra.⁶⁷ János Zsigmond úgy próbálta meg a román jobbágyokat ösztökélni a protestantizmus elfogadására, hogy számukra a megszokottnál kevesebb dézsmát írt elő. „Az oláhok az kik az Istennek ígjét vötték, az prédikátoroknak kik az Istennek ígjét igazán hirdetik közöttük egy-egy kalangya búzát adjon minden házas ember” áll az 1569. június 24–29-i tordai országgyűlési végzéseiben.⁶⁸ Azaz az áttért („kik az Istennek ígjét vötték”) román jobbágyok nem a megszokott quartát, hanem csak egy kalangya búzát voltak kötelesek adni papjuknak. Ezzel a rendelkezéssel az országgyűlés a protestantizmusra áttért román papok anyagi helyzetén is szeretett volna javítani, hisz az egy kalangya búza csak nekik járt („az prédikátoroknak kik az Istennek ígjét igazán hirdetik”) a görögkeletiségben megmaradó papoknak nem. A román „községnek” tehát gazdaságilag egyáltalán nem érte meg protestánssá lenni, hisz ezáltal nyomban dézsmafizetővé is vált. Ez minden bizonnyal oda vezetett, hogy ha egy román pap még hajlandó is lett volna elfogadni a kálvinizmust, akkor is híveit nehezen tudhatta meggyőzni arról, hogy ugyanezt tegyék, hisz azok feje fölött ott lebeghetett a dézsmafizetés réme.

Ahogy a híveknek, úgy a román papoknak sem kínált fel semmit a reformáció a társadalmi előmenetel tekintetében. Egyetlen esetet leszámítva nem találni olyan forrást, amelyben arról volna szó, hogy ha a román pap kálvinistává lesz, akkor ugyanolyan kiváltságai lesznek, mint a magyar vagy székely (mint bevett nemzet) kálvinista papjának. A fent említett kivétel Bethlen Gáborhoz kötődik, aki az 1614. február 17-én Szebenben kiadott kiváltságlevelében a Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyei román kálvinista papoknak ugyanolyan kiváltságokat és mentességeket adott, mint amiket a tiszántúli magyar református prédikátorok is élveztek.⁶⁹ Nagyon úgy tűnik azonban, hogy Bethlen rendelkezése egyedi és lokális eset volt. Nincs adatunk ugyanis arról, hogy a fent említett három

⁶⁶ EOE. II. 50.

⁶⁷ Prodan, D.: Iobăgia i. m. 263–275.; Barta G.: Az Erdélyi Fejedelemség i. m. 486.

⁶⁸ EOE II. 365.

⁶⁹ „Duximus ut idem pastores valachi, nunc primum conversi ac deinceps etiam conversuri in omnibus et singulis iis honoribus, gratis, privilegiis, praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus reliqui pastores et Ministrii Hungaricalium ecclesiarum orthodoxae fidei sub eadem superintendentiam existens in omnibus controversarum causarum prosecutionibus et legibus justis uti et gaudere consueverunt perpetuo uti, frui et gaudere valeant atque possint.” Az oklevelet kiadta *Mihai Georgiță*: Biserica românească din comitatul Bihor și calvinismul în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Crisia 40. (2010) 239. Az oklevélről lásd még *Dáné Veronka*: „Hogy összes örököseiket [...] mindenki becsülje”. Bethlen Gábor protestáns (?) lelkészutód nemesítéséről. In: „Eklézsiáknak, egyházi

vármegyén kívül máshol is érvényes lett volna hasonló rendelkezés, ahogyan arról sem, hogy a Bethlen utáni erdélyi fejedelmek Bethlen oklevelét megerősítették volna, avagy hasonló tartalmú kiváltságlevelet adtak volna ki.

Arról sincsenek adataink, hogy a kálvinistává lett román papnak a földesúrnak járó honoráriumot ne kellett volna megfizetnie. Bethlen Gábor udvari prédikátora és püspöke, Keserői Dajka János által összeállított, majd Geleji Katona István által kibővített, a román püspök kinevezésekor előírt kondíciókban említés se történik arról, hogy a kálvinizmust elfogadó román papok ugyanolyan kiváltságokat és mentességeket élveznének, mint a bevett vallások papjai. Ezzel szemben a katolikus egyház a 16. század vége óta tartó uniós kísérletek során mindig felajánlotta az unió elfogadásáért cserébe a társadalmi előmenetelt.⁷⁰ Így az Athansius által 1701. április 7-én elfogadott kondícióknak mindjárt a bevezetésében ez áll: „papságom a jobbggyi iga alól, és a földesuraknak végzendő kötelező szolgai munkák, a vámfizetés és egyéb, a papsághoz nem illő terhek alól felmentést nyert, és kiváltságainkat és juttatásainkat a jó emlékezetű erdélyi fejedelmek indítványozták, megerősítették, sőt kibővítették.”⁷¹

Az Erdélyi Iskola görög katolikus történetíróinak (Samuil Micu, Petru Maior) köszönhetően terjedt el a román szakirodalomban az a nagy karriert befutó köz-hely, hogy a 16–17. században csak azok a román papok kaphattak nemességet, akik áttértek a kálvinizmusra. Ana Dumitran és Gudor Botond, akik alapos tanulmányban tárták fel a 16–17. századi román papok nemesítésére (sok esetben csak a nemesítés megerősítéséről van szó) vonatkozó adatokat, megállapították, hogy egyetlen esetben sem lehet azt bizonyítani, hogy a kálvinizmusra való áttérésért cserébe kapott volna valamelyik román pap nemességet. 1556–1690 között Erdélyben összesen 1112 nemesítés történt, ebből 121 román pap kapott nemességet. 97-et Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és I. Apafi Mihály adományozott. Ezek közül 7 kulturális (írnokoskodás, könyvnyomtatás), 53 pedig katonai érdemeiért kapott nemességet, de 37 esetben ismeretlen ennek indoka. Senki sem kaphatott pusztán azért nemességet, vagy azzal egyenlő jogokat biztosító státust, mert átért a kálvinizmusra.⁷² Egy kis leegyszerűsítéssel és némi iróniával azt mondhatjuk, hogy a fejedelemtori reformátorokat jobban érdekelték a román hívek és papok lelki, semmint földi (testi) javai. Az irénizmus eszmerendszerétől is vezetve úgy gondolták, hogy ha Isten szava saját nyelvükön (románul) eljut

szolgáknak egyetlenegy dajkjája”. Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról. Szerk. Dáné Veronka – Szabadi István. Debrecen 2014. 66.

⁷⁰ A breszti unió alkalmával az 1569. febr. 23-án kiadott oklevélben a pápa felszólította a lengyel királyt, hogy az egyesült rutén papságnak adják meg a katolikus papoknak járó jogi státuszt. Minderről lásd *Végbő T.*: „...mint igaz egyházi ember...” i. m. 27.

⁷¹ *Bod P.*: Az Erdélyben lakó románok i. m. 167.

⁷² *Ana Dumitran – Gudor Botond*: *Înobilirea românilor în epoca principatului autonom al Transilvaniei și semnificațiile sale religioase. Mediaevalia Transilvanica 3.* (1999) 1–2. sz. 32–35.

hozzájuk, akkor a Szentlélek ereje és munkája által megvilágosodnak és rájönnek arra, hogy az egyedül üdvözítő hit az ortodoxus kálvinista vallás. A fejedelmeknek és szuperintendenseinek eszébe sem jutott társadalmi és gazdasági előnyöket felajánlani mindezekért cserébe a román papoknak.

Épp ezért a nemesi státusz elérése felekezeti hovatartozástól függetlenül, a román papság elsődleges céljai közé tartozott. A nemesítések a 17. század második felére már akkora mértéket öltöttek, hogy a rendek megpróbálták megakadályozni a román papok további nemesítését. Az 1680. június 12-én hozott országgyűlési határozat III. artikulusa kimondta: „Végeztük [...], hogy oláhok, oláh papok és görögök az akkor következett közelebb ország gyűlésére ad *rectificandum et approbandum*, akinek illik előhozni, [azaz nemesítő okleveleiket felülvizsgálatra és jóváhagyásra mutassák be] de mivel az ország végzését csak már semmiben tartván, nem producáltak [...] azoknak privilegiumokat anihiláljuk, reprobáljuk és semmivé tesszük.”⁷³

Ebből az országgyűlési végzésből Keith Hitchins azt a következtetést vonta le, hogy „az 1680. évi diéta a román papoknak adott összes kiváltságot eltörölte” és „visszaállította számukra az összes régi terhet”.⁷⁴ Mintha a 17. század végére az erdélyi román papság jó száz évet visszament volna az időben, és ismét jobbágysorba süllyedt volna, így aztán nem csoda, ha örömmel csatlakozott a kiváltságokat ismét felkínáló katolikus unióhoz. Az 1680. júniusi országgyűlési határozatot azonban csak az 1678. évi országgyűlés kontextusában értelmezhetjük helyesen. Ahogy egyébként az 1680. évi határozat utal is arra, hogy az 1678. október 1–30. között tartott országgyűlésen tiltották meg a román papok további nemesítését, valamint rendelték el az addig megnesemesített román papok nemesítésének felülvizsgálatát: „Az görög és oláh papok, hogy ez hazában ennek utána ne nobilitáltassanak és semmi szín és praetextus alatt jószágokat s örökségeket ne vehessenek és bírhasanak, akik pedig eddig megnesemesedtek, azok a következő országos gyűlésünkben armalisokat producálják, melyek rumináltatván [megvizsgáltatván], akik helyben hagyatnak, azok incorporáltassanak, a többi pedig legyenek és maradjanak az akkori dispositio szerint, jószágokat pedig és örökségeket, melyeket eddig acquiráltak [szereztek], azoknak rehabilitálásában [visszabirtoklásában] az atyafiak, verus praetendensek [valódi követelők] vagy vicinusok [szomszédok] procedáljanak [eljárjanak] az 1671. esztendőbeli articulus szerint, Nagyságod kegyelmes consensusából communi voto concludáltuk [egyetértéséből közös szavazatunk által elhatároztuk].”⁷⁵

⁷³ EOE XVII. 77.

⁷⁴ *Keith Hitchins*: Clerul român din Transilvania înainte de Unirea cu Roma. In: 300 de ani de la unirea bisericii românești din Transilvania cu biserica Romei. Coord. Gheorghe Gorun – Ovidiu Horea Pop. Cluj-Napoca 2000. 58–59.

⁷⁵ EOE XVI. 606.

E drasztikus határozat kiváltó okai a Havasalföldről és az Oszmán Birodalomból tömegesen bevándorló román és részben görög papok voltak, nem csoda hát, hogy az erdélyi és a román vajdaságokból bevándorló román papok között gyakoriak voltak a feszültségek. „Sok alkalmatlanságok következnek ebből is, hogy mind az Oláhországokból, mind az török földéről feles oláh papok származtak be, így hogy némely falukban 3-4 is vagon, kik közzül armalist extraháltanak, hasonlóképpen az erdélyi jobbágyfiak is urak manumissiója nélkül, sőt továbbra is menvén az dologban, már sok helyeken fundusokat szerzettének az patronusok hírek nélkül, holott még az magyar nemzetnek is, kik velünk egy törvényben és recepta religion vadnak, incorporatio nélkül ez hazában jószágot nem bírhatnak. Ezek penig sem recepta religion lévők, sem incorporatusok levén, mégis jószágot akarnak bírni, mint szintén az görög nemzet is. Azt kívánjuk azért, hogy az ilyeténeknek jószág és fundusvételek, sőt armálisok is annihiláltassék, hanem ennekutánna ha jószágot akarnak bírni, az nemes országtúl incorporáltassanak, érdemeseknek agnoscáltatván, hogy így tudjanak külömbséget tenni az igaz hazafiai és extraneusok között.”⁷⁶

Ezek szerint a Havasalföldről bejövő román papok címeresleveleket (armálist) szereztek, ami valójában birtokadomány nélküli nemesítést jelentett, és így csak személyes mentességet biztosított. Az armális nemessé lett román papok valójában jobbágytelken laktak, ami után ugyanúgy földesúri járadékot fizettek, mint a jobbágyok. Az országgyűlési határozat viszont arról árulkodik, hogy az armális román papok nem jobbágytelekként, hanem saját jószágként tekintettek birtokukra, ráadásul a földesúr tudta nélkül, azaz az armális oklevél birtokában már igazi nemesnek kezdték magukat tartani, és a földesúrnak nem fizették meg a jobbágytelek után a járadékokat.⁷⁷ Sőt, a címeresleveleket a román papok a földesurak beleegyezése (manumissio) nélkül szereztek meg, ami véleményem szerint csak úgy volt lehetséges, hogy az armálisokat közvetlenül a fejedelmi kancellária állította ki számukra, tehát a manumissióért cserébe fizetett összeg nem a földesurak, hanem Apafi kincstárát gazdagította. Így persze mindenki jól járt, kivéve a földesurakat, akik nem csoda, hogy ezek után kieszközölték a diétán, hogy az ilyen jellegű armális nemesítéseknek vessenek véget. Nem arról van tehát szó, hogy az idézett országgyűlési határozat a román papok régi terheit állította volna vissza, ahogy azt Hitchins állítja, hanem pusztán arról, hogy azoknak az armális nemes román papoknak a személyi mentességeit törölték el a rendek, akik nem tudták bemutatni címeresleveleiket. A Báthory Gábor által a román papok számára kiadott, és azután folyamatosan megújított kiváltságok azonban továbbra is érvényben maradtak: azaz a román papok személyükben

⁷⁶ EOE XVI. 571.

⁷⁷ Az armális nemesekről legutóbb lásd *Szálkai Tamás*: Armálisok és armálisták a kora újkori Biharban. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Debrecen 2010. 10–14. (<https://bit.ly/2q1Vynt>, letöltés 2016. máj. 30.)

mentesültek minden jobbágykötelezettség alól, csak a földesúrnak járó évenkénti honoráriumot kellett megadniuk. Ugyanakkor a kiváltságok ellenére is megmaradt az a lehetőség, hogy szükség esetén az ország a román papokat megadóztassa. Erdélynek a Habsburg Monarchiába való integrálása során a 17. század végén (amikor jelentős adókkal terhelte az országot a bécsi udvar) számos országgyűlésen hoztak a román papokra külön adókat kirovó határozatokat. E gyakorlatban azonban nem kell semmilyen etnikai elnyomást látnunk, hisz a bevett státusszal rendelkező száz papokat, a nemes székely nemzetet és az egyházi nemességet is többször megadóztatták ekkor.⁷⁸

Ernst Cristoph Suttner szerint a katolikus unió nem a firenzei (1439) – ahogyan arra az uniós dokumentumokban általában hivatkoztak –, hanem a tridenti zsinat szellemében ment végbe.⁷⁹ A firenzei modell szerint az unió két egyenlő rangú testvéregyház hitbeli egyesülése (*Glaubensunion*) lett volna, mindenféle társadalmi előnyszerzés nélkül. A firenzei zsinat ugyanis nem a görög rítusú egyház latinizálásával szerette volna megszüntetni az egyházszakadást, hanem az egyházi élet és a teológiai tanítások sokféleségének a megőrzésével. A firenzei zsinat résztvevői elismerték, hogy a görög rítusú egyház is Krisztus egyháza, abban ugyanúgy munkálkodik a Szentlélek, mint a római katolikusban. Sőt, Suttner szerint azt sem tartották szükségesnek, hogy a görög rítusúak elfogadják a már fent említett négy pontot az egyesülés feltételeként. Mindkét egyház megtarthatta volna tehát saját szokás- és rítusrendszerét, az egyesülés feltétele csupán egymás kölcsönös elismerése, valamint az egymást elítélő és kiátkozó nyilatkozatok visszavonása lett volna. Suttner azt állítja, hogy kezdetben a jezsuiták is a firenzei modell alapján szerették volna megvalósítani a két egyház unióját. A jezsuiták viszont nem voltak abban a helyzetben, hogy a végső szót kimondják az egyesülés ügyében. Ők csak előkészítették azt, annak egyházi hitelesítése az esztergomi érsek, Kollonich feladata volt. Kollonich viszont a firenzei zsinati értelmezéstől teljesen eltérő módon fogta fel az uniót. Ő, Ravasz Ferenchez hasonlóan, a tridenti zsinaton elfogadott hitvallás alapján (*Professio Fidei Tridentina*) valósította meg azt, melyben a Credohoz fűzött kiegészítésekben – többek között – szerepel az a négy pont is, melyeknek elfogadását valóban az egyesülés feltételül szabta Erdélyben Baranyi, azzal a hamis hivatkozással, hogy azok a firenzei zsinat végzéseiben is feltalálhatók. Emellett ráadásul azzal, hogy az unióért cserébe Kollonichék társadalmi előnyöket is felkínáltak az unitus klérusnak, az uniót

⁷⁸ Lásd például EOE XVIII. 109., 498., 546.; EOE XXI. 121, 194–195., 214., 244., 279.

⁷⁹ Suttner nézeteire lásd *Ernst Cristoph Suttner: Die Siebenbürger Kirchenunion an der Wende zum 18. Jahrhundert. Annales Universitatis Apulensis Series Historica 12. (2008) 1. sz. 7–41.; Üő: Das Unionverständnis in den Anweisungen aus Rom von 1669 und jenes bei Kardinal Kollonich. In: Die Union I. i. m. 226–236.; Üő: Gegensätzliches Verständnis Ekklesiologischer Gegebenheiten beim Vorbereiten, Abschliessen bzw. Bekämpfen der Siebenbürger Kirchenunion. In: Die Union II. i. m. 54–94.*

a magasztosabb teológiai-vallási szintről az egyszerű társadalmi aktus szintjére szállították le. Az uniót csak egy köztes állomásnak fogták fel az erdélyi románoknak a római katolikus egyházba való teljes áttérés útján. Az egyházi uniónak ez a felfogása – Suttner szerint – Kollonich teológiai képzetlenségéből (*mangelhafte theologische Ausbildung des Kardinal*)⁸⁰ fakadt, ugyanis a bíboros nem ismerte a firenzei zsinat elképzeléseit az unióról, és ezáltal nem értette meg, hogy mi a különbség a két egyház (mint intézmény) közötti szakadás megszüntetése, valamint a papoknak és a híveknek egy másik vallási közösségbe való egyéni megtérése között.

Suttner fenti értelmezésével addig a pontig mindenképp egyetérthetünk, hogy az erdélyi, valamint magyarországi románok és rutének uniója valóban nem a firenzei zsinaton kihirdetett elvek alapján valósult meg. Ezt már a magyar egyháztörténészek is hangoztatták, főként a rutének uniója kapcsán.⁸¹ Az azonban már kérdéses, hogy a jezsuiták is a firenzei elvek alapján képzeltek el az uniót, és csupán Kollonich teológiai képzetlenségének a számlájára írható az, hogy nem ezeket a jezsuita elképzeléseket ültették át később a gyakorlatba. Mint fentebb láthattuk, már Ravasz Ferenc jezsuita is egyértelműen a tridenti hitvallásra való felesküvést tartotta az unió legfontosabb feltételének, és már ő is a társadalmi előnyök felajánlásával vélte megszilárdítani azt. Úgy vélem tehát, hogy nemcsak Kollonich, hanem a jezsuita atyák is a tridenti elveket tartották mérvadónak az unió kivitelezésében. Azok a jezsuiták pedig, akik a „terepen dolgoztak”, hamar rájöttek arra is, hogy társadalmi, gazdasági és politikai előnyök felajánlása nélkül nem lesz tartós az unió.

Egy Bod Péter által elmesélt eset jól rávilágít arra, hogy a katolikus unióval miként változott meg a román papok státusza a korábbi állapotokhoz képest. „Sövényfalván Küküllő vármegyében a quarta szokott volt járni a református papnak; mely midőn 1708. esztendőben az oláhok szőlőjékből fel akarna szedni a szokott praxis szerint, az ott lakó protopopa [esperes] nem engedi, hanem maga felszedi ez okon, hogy az oláhok immár catholikusok lettek s nem tartoznak a református papnak dézsmával. A pap e dologban inquiráltatván mindnyájan hitek után az oláhok megvallották azt, hogy ők catholikusokká nem lettek, s nem is lesznek soha. E dologt a protopopa hírré tévén az oláh püspöknek [Athanasiusnak], igen neheztelt, amint ezen levélből kitetszik, melyet írt a sövényfalvi református papnak: [...] Az én ekléziámat, klérusomat, az én reám bízott nyájamat ne háborgassa, ne üldözze, ne gondolja kegyelmed, hogy az én ekléziám azon iga alatt volna, amely

⁸⁰ Suttner, E. C.: Das Unionverständnis i. m. 64. Szilas László szerint is Kollonich nemcsak negatív, hanem helytelen teológiai nézeteket vallott a keleti egyházzal. Szilas, L.: Kardinal Kollonitsch i. m. 28.

⁸¹ Szabó Péter: A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század). In: Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza 2009. 15–33.; Végheső T.: „mint igaz egyházi ember” i. m. 26.

alatt volt a más fejedelmek idejében. Semmiképpen nem, mert olyan privilégiumai vannak, aminéműek a Szentanya Római Catholika ekléziának, amellyel uniáltattott. Innen vigyázzon magára, nehogy valami olyan essék, amit nem szeretne.”⁸²

Ilyen eljárást és ilyen hangnemet egyetlen román esperes és püspök sem engedett meg magának egy bevett vallás papjával szemben a kálvinista fejedelmek idejében. A kálvinista unió sikertelenségének tehát legfőbb oka az volt, hogy a reformációt elfogadó román papok és hívek semmilyen előnyhöz sem jutottak az áttéréssel. Mindebből következik, hogy azok a románok, akik elfogadták a reformációt, nem kényszerből vagy jutalomért cserébe, hanem lelkiismereti okokból tették azt. A bécsi udvar által felajánlott unió viszont társadalmi téren az addigi állapotokhoz képest komoly előnyöket kínált fel a román papok számára. Gazdaságilag és társadalmilag a katolikus uniónak akkora volt a vonzereje, hogy azt a kálvinista kínálat – főleg Erdélynek a Habsburg Monarchiába való betago-lódása idején – nem tudta ellensúlyozni. Ez lehetett a legfőbb oka, hogy a román kálvinizmus a 18. század közepére eltűnt: a román kálvinisták egy része elmagya-rosodott, másik része pedig görög katolikussá lett.

CALVINIST AND/OR CATHOLIC UNION

The Situation of the Reformation among the Transylvanian Romanians in the late 17th Century
by Levente Nagy

SUMMARY

The study explores the church union which took place between 1697 and 1701, resulting in the merging of part of the Transylvanian Greek Orthodox Romanian church with the Roman Catholic Church. The analysis focuses on an inquest whereby Transylvanian estates aimed to counterbalance the effects of the Catholic union. Late in 1698 the Transylvanian diet prescribed that each Romanian in Transylvania should be asked whether they wanted to continue to live in the old faith, or rather join one of the accepted confessions (Calvinist, Catholic, Lutheran, or Unitarian). Seven reports about the inquest have been preserved in the archives of the Transylvanian Gubernium which offer unique insight into the ecclesiastical and confessional relations of the Transylvanian Romanians. Moreover, these reports belong to the handful of authentic sources that make it possible to assess the impact that the Reformation impacted the Romanians in different regions of Transylvania.

⁸² Bod P.: Az erdélyi oláhok uniáltatásának i. m. 84.